

Az AMERIKAI irodalom, amelyet Európa nem is olyan régen még valami fölényes kíváncsisággal és némi kétkedéssel fogadott, újabban egyre több és nagyobb meglepetéssel szolgál. A tengerentúli Ujvilág már régen túlhaladta szellemi életének első korszakát, amikor a regényirodalom a szertelenségekbe hajló romanticizmust uralta, amikor az író első és legfőbb kötelessége volt, hogy olvasóközönsége számára fordultatos és izgalmas, avagy éppen vizenyösen érzelmes meséket találjon ki. Ezek a kétségtelenül kulturális és szellemi hátramaradottságról tanuskodó művek ma már egyre veszítenek vonzóerejükből, legalább is az Unió olvasóközönségének nagyrésze előtt, amely már kifinomult izléssel és csiszolt kultúrával többet, mélyebbet és emberit vár művészeitől, alkotóitól. Amerika, technikai fölényének megalapozása után most már kulturális téren is hatalmas lendülettel tör fel Európa mellé és hogy ez a kibontakozás egyetemesebb jellegű, arra bizonyíték számos új könyvsiker.

A lélekábrázolás finomságaiban elmélyülő jellemrajz, az általános és bensőségesen emberi előbb saját körében, saját környezetében tárult fel az új szépségekre eszmélt amerikai olvasó előtt. Egy Sinclair Lewis, hogy csak példát említsünk a sok közül, már európai szemmel nézve is mesterműveket alkotott, ahol nem a meseszövé, nem a lírai érzelgősség ragadja magával az olvasót, hanem az amerikai kispolgári lélek minden rezdülésének, álmai, vágyai, problémái egész sokaságának hűséges és mélyen emberi kivetítése. Lewis Babitt-jében, vagy Mr. Wrenn-jében már nemcsak az amerikai látja; ez a már kiforrott és kiérett, nagykultúrájú művész eljut az amerikai tucatemberen keresztül az egyetemes emberig, a lélek gyökeréig, amely a föld minden táján egyazon örömek, vágyak, tervek és ideálok talajában tenyészik, amely egyazon könnyeket hullatja, lényegében azonos problémákkal vívódik.

Ezek az amerikai ember művészi jellemrajzát nyújtó könyvek érlelték ki az újabb amerikai irodalmat, írókat és olvasókat egyaránt. A fejlődésnek ezen a fokán keresztül vált lehetségessé, hogy ma már megjelenhetett olyan könyv is, mint Robert Graves hatalmas munkája, sőt hogy páratlan sikert is arathatott. Mert amikor azt írjuk, hogy Amerika irodalma mostanában több meglepetéssel szolgál, akkor el kell ismernünk, hogy ez a mű a legnagyobb meglepetések egyike.

Robert Graves már kilép abból a végeredményben mégiscsak helyhez kötött szűk körből, amelyben pszichológiai regényíró honfitársainak legnagyobb része egyhelyben topogva az amerikai típusok kimeríthetetlen százféleségét boncolgatja és merész gesztussal átnyúlt Európába, sőt visszatekint a régi, a görög világ óta talán legeurópaiabb korszakba, a római időkbe. Biztos művészi érzékkel választja ki egy kort birodalom történetét Augustus uralkodásának közepétől Caligula császár haláláig, Claudius trónraemelésének pillanatáig és keresi, vizsgálja ez időszak alatt, nem a rómaid, nem az európaikat, hanem az örök-embert, aki mindig egy és mindig modern, élt légyen Krisztus születése körül a római hét halom egyikének tövében, avagy

született légyen a huszadik század amerikai felhőkarcolóinak árnyékában. Így van az, hogy a jó öreg Európát is megszegyenyítve és megelőzve ő, Robert Graves, a született amerikai adja ennek az ókori világnak talán első igazán remekbesikerült, történelmileg hű és megbízható, de a mai ember számára mai nyelven megírt rajzát, olyan közvetlenül, hogy az olvasó megfedlekzik az elválasztó századokról és úgy érzi, mintha ismerős, ma is számtalanszor látott személyek kelnének előtte életre.

Igaz, hogy ehhez az illúzióhoz, ennek sikeréhez nagyban hozzájárul a művészettel és merészen megvalósított forma. «*I. Claudius . . .*», én Claudius császár, most, amikor félszeg, furcsa és szomorú életemnek delelőjén már túljutva elérkeztem a soha nem áhitott, előttem ennyi vérrel és ármánnyal fertőzött trónra, aki annyit tudok, amiről nektek, kortársaknak fogalmatok sincsen: én most elmesélem halkán és csöndesen, amit láttam, éltem, éreztem és szenvedtem, egyszerűen, közvetlenül, ahogy az igazságot kereső és szerető ember tud beszélni. Talán nem is nektek, a kortársaknak írok, de elsősorban az utókornak, hiszen megmondotta volt nekem jó régen Sybilla verses jóslatában, hogy a szegény, ügyefogyott, dadogó Claudius világeletében csak hebegni fog, de ha már régen holtan pihen sírjában: akkor majd újra éled és szólni kezd, hogy mindenek elámulnak szava hallatán.

*But when he's dumb and no more here,
Nineteen hundred years er near,
Clau-Clau-Claudius shall speak clear.*

Így született meg tehát ez az önéletrajz, a szegény, tudós, félszeg könyvmoly-császárnak lelki vallomása, ahogy a kiábrándult, bölcs és keserű férfi látja, keresi korát és korának emberét, az örök-embert. Augusztus, Tiberius és Caligula Rómája és világbirodalma hömpölyög el a lapok méltóságteljes, lassúfolyású sodrában pillanatra sem fásasztóan, mindig költői emelkedettségben, az egyébként szövevényes történelmi zúrzavarnak kristálytisztá rendszerezésében. Ha valaki mégoly kritikával kezdi is a könyvet olvasni, a második oldalnál már elhiszi, föltétlenül elhiszi, hogy Claudius császár szellemi hagyatékát tartja kezében, hogy nem utánköltésről, hanem átélt valóságról van szó. Hozzájárul ehhez az önámításhoz maga a nyelv is, amely minden ízében emlékeztet a latin történetírók hol egyszerű és tömör, hol szélesen méltóságos mondataira. Úgy kél itt életre cézár és rabszolga, éjtszakában világító olajméces, lappangó orgyilkos, udvari cselszövény, ahogy azt a magányos, mindent felülről, a történelemíró kritikájával és gyanakvó cinizmusával néző, világtól elvonult, de azért mégis benne élő külön látja, nagyon távolból, emelkedett magasságból és nagyon bölcs fáradtsággal. A sorok között ott lüktet a régi, már hanyatlásnak induló Róma, palotáival és cirkuszaival, germán zsoldosaival, az utcák nyüzsgésével, — anélkül, hogy fásasztó és tudálékos leírások zavarnák az esemény menetét. Soha nem törekszik külsőségek részletezésére ez a Claudius, mindig csak a lelket, a szellemet adja, ellesett párbeszédekben, meghökkenítő jelenetekben és ebből a sok, apró epizódmozaikból összerakva előttünk áll az igazi, az emberi Róma.

Monumentális alkotás ez a regény s egyben lehetőfinom. Monumentális, mert emberek, sorsok, tragédiák és idillek mögött ott komorlik a súlyos kézzel felrajzolt, aranynak és vérnek, ornamentikájában pompázó, halálhörgésbe és orgiákba fulladó kor, amelynek sodra ragadja előttünk a személyeket, kicsiket és nagyokat, jókat és gonoszokat, akikre az író egyforma, szinte

már szenttelen bölcseséggel és tárgyilagossággal tekint. Nincs ebben a ropantarányú háttérben semmi célzatos beállítás; nem jó az, sem nem rossz; élethű. Mint ahogy Claudius az embereket sem úgy mutatja be, hogy rosszak vagy gyarlók: azok is egyszerűen csak emberek.

Viszont a leheletfinomság és költőiség a portrékban bontakozik ki sokszor ijesztő erővel, sokszor megható gyöngédségben. Beleágyazva a történelem lassúfolyású árájába, arcok bukkannak elő, szavak csendülnek vagy kondulnak, amelyek elemi erővel visszhangzanak a lélekben. Nem úgy modern ez a Róma, hogy mai embertípusokat sodor elénk, inkább olyan-képpen, hogy beléfeledkezve úgy érzi az olvasó, mintha valamelyik, a Fórummal szomszédos utcának egyik házában ülne, az atriumban lobogó tűzhely előtt és mohó érdeklődéssel papyrus-tekerceket böngészne.

Milyen örök-egy az ember és milyen régi a legújabb történelem! Látjuk az ádáz elvi harcot köztársaság és monarchia között, ahol egy-két jóhiszemű és szánandóan-szentmeggyőződésű, becsületos férfi mögött apró kis érdekek, személyi törekvések tombolják ki magukat minden eszme egyforma megcsúfolására, mert hiszen az eszmét mindig elgáncsolják a sunyi kis konclesők. Látjuk az öregedő Augustus császárt, aki mögött Marcellus vezetése alatt már szervezkedik az uralomra féktelenül vágyó és türelmetlen reformnemzedék, az önmagától megittasult, mindent ígérő és mindent elnyerni akaró nyers és föltörékvő fiatalság. A nép kevés szerepet játszik a regényben, mert bizony az az életben és valóságban sem igen jut szóhoz vagy szerephez. Hálószobákban, családi tanácskozásokon, a nagyok és hatalmasok kis cselvetésében dőlnek el sorsok és korszakok, a felső százak rokoni szövetségében, ahol mézes szavak mögött méreg, ölelések között gyilok rejtőzik. Ahogy Claudius mondja: a birodalom olyan, akár az alma, amelynek lényege a közepén megbújó, kívülről láthatatlan csutka. Bocsássanak meg hát neki, ha ő, aki származásánál és családi összeköttetéseinél fogva a csutkához tartozik, első-sorban is azzal foglalkozik. És ha az almát féreg rágja, kívülről még piros és szinte egészséges, de a magja már rothad és penészedik. Kívülről életteli, viruló volt ez a római alma is és hogy mégis a pusztulás sarába hullott az élet, a történelem fájáról, annak oka a rothadás volt, amely legbelül rágta. A nép, az aligha számít: ezt a csutkát kell nézni, figyelni; és ezt teszi ez a kiábrándult, keserű történetíró, nem panaszkodva, nem is méltatlankodva, csak a fáradt bölcsnek hitetlen és kissé már cinikusan hűvös megvetésével.

Előttünk vonulnak fel a légiók, harcedzett, öreg veteránok, akiket fáradtan és megtörve is új szolgálatra kényszerítenek, lázadás tör ki előbb a Balkánon, majd a Rajna mentén, mert kevés a zsold és túlszigorú a fegyelem. Helytartók zsarolnak, katonák rabolnak, a teutón erdőkben véres csaták dúlnak. Hermann germán vezér ellen hadjárat indul, gúnyolódva éneklük a légiók a kis dalt, amely szájról szájra jár:

*German Hermann lost his sweetheart
And his little pot of beer . . .*

Megelevenednek a «panem et circenses», a cirkusz vad viadalai, az örjögő tömeg, a féktelen fogadások a lófuttatásokon, másfelől az árnyékos, hús könyvesboltok, ahol Titus Livius jön össze barátaival és kutat öreg kéziratok után, folytat elvont, tudományos beszélgetést a történelemírásról, amelynek célja szerinte, hogy felpanaszolván a modern idők bűneit, ráirányítsa a figyelmet a régi Róma erkölcsére, elterelje a lelkeket a mai romlott-

ságról. De — kérdezi tőle Pollio barátja — nem látni a ma bűneit: nem jelenti-e ez sokszor azt is, hogy nem akarjuk észrevenni a régi idők gonosz-ságát?

Szemünk láttára züllik és süllyed évről-évre mélyebb erkölcsi fertőbe az egész társadalom, ahol egyre-másra válnak el a házastársak, ahol föl-bomlik a családi élet, tisztos matrónák szeretőket tartanak a nagy nyilvánosság szemeláttára, ahol végül is maga Caligula császár rendez be nyilvános házat palotájában és testvéreit bocsájtja jó pénzért áruba a szenátoroknak, akik nem akarják kegyeit veszteni. Dühöng a vérbaj, Claudius attól való félelmében, hogy betegséget kap, marad hű, nem feleségéhez, de barátnőjéhez, egy közismert hetérához. Tiberius Capriban fiatal fiúkkal szórakozik és állandó izgatószerket fogyaszt, hogy gyengülő férfiasságát újra felserkentse.

Az erkölcsi fertőben mind mélyebbre süllyed a politikai élet is, amint sorra kivesznek és rendszerint erőszakos halált halnak Augustus szenátusának utolsó gerinces férfiai és csupa hajlongó báb, nyomorult, életéért reszkető rabszolga kerül helyükre, aki már földön-jártában Istennek ismeri el Caligulát és mély tisztelettel fogadja körébe az újonnan kinevezett szenátort, a császár lovát. Nincs itt már más becsületes ember, csak a germán gárda, amely teuton hűséggel ragaszkodik urához, még ha tudja is róla, hogy elvetemült, aljas ember. A nép pedig, ez a szegény nép, csak statisztál, kenyeret és cirkuszt követel, hol őrvöng, hol éhez, életében istenként imádja Tiberiust s halála után már szét akarja törni koporsóját.

Káprázatos, színpompás, és mégis oly nyomasztó, komor, és a közelgő rettenetes összeomlást sejtető háttér, amelyben ott él és liheg a haldokló, kifelé még élettől viruló, de csutkájában már teljességgel elrothadt állam, a minden eresztékében recsegő világbirodalom.

* * *

A nagy színfoltok józan és szkeptikus sivárságát az emberalakok enyhítik. Ami az íróban szív, költői finomság és mély lélekismeret van, — már pedig igen sok van — az itt árad ki, ezekre a felbukkanó és eltűnő nőkre, férfiakra, akik mind úgy élnek, mintha körünkben járnának, akiknek legkisebbike is pár sorban már közvetlen ismerősünk lesz.

Első helyen áll természetesen maga az önéletrajzíró, aki csak most lett császárá, noha nemrégén még úgy hívták, hogy «Claudius the Idiot, or that Claudius, or Claudius the Stammerer, or Clau-Clau-Claudius or at best as Poor Uncle Claudius». Szinte testi szemünk előtt látjuk az utolsó oldal elolvasása után, komikus alakjával, nagy pocakjával, vékony, de groteszkül izmos tagjaival, félszegen, esetlenül, ajka körül a bölcs és keserű, sokat próbált és érzékeny emberek fájdalmas ráncával. Egész élete a lelki szenvedések sorozata és az egyedüllét sivársága. Családja gyűlöli és utálja a csúf, sántító, beesett mellű torzszülöttet, akit hülyének, félkegyelműnek tartanak, akit nagyanyja, Livia soha nem enged asztalához, akitől még tulajdon anyja is undorodik. Egyetlen lény, aki szeretettel fordul felé, a kis Medullina, első menyasszonya, akit mérgezett tű öl meg, amikor esküvőjére siet boldog várakozásban. E meghatóan költői szerelem után borzalmas jelenet eljegyzése az elefánt-szerű, hatalmas, vaskos Urgulaniával, akihez nagyanyja kényszeríti.

Félreismert, elnyomott, kigúnyolt gyermek, lenézett fiatalember, aki az árva lelkek mohóságával temetkezik a könyvekbe. Így válik belőle a

cinikus, bizalmatlan, keserű férfi, a józan bölcs, aki már semmit sem vár az élettől és rezignált megbocsájtással nézi a világ sok piszkát. Maga sem vallja be, de mégis van egy ideálja : a történetírás, az igazság keresése, az alkotás. Amikor egész váratlanul, szinte végzetszerűleg császárrá kiáltják ki, miután a kifürkészhetetlen akarató Gondviselés évek hosszú során át hárt el útjából minden törvényes örökösöt valami ijesztő következetességgel : egyetlen és első gondolata, felszabaduló öröme, hogy most ezután már joga van akkor és azt írnia, kiadatnia, amihez csak kedve van.

Körötte egész galériája sorakozik a markáns, mélyen emberi alakoknak. Augustus, a nagy, talán utolsó igazán nagy császár, aki, ha kell, kegyetlen, még leányával is, akit mindenekfölött szeret, hogy megtorolja a bűnt. Tiberius császár, ez a féktelen becsvágyú, gonosz, lelkiismeretlen, vérengző és kapzsi ember, azután Caligula, akin fokozatosan harapódzik el az örültség. A derék és becsületes Postumus, azután testvére, Germanicus, akik mind ármánynak és orgyilkosságnak esnek áldozatul. Anyja, Antónia, ez a büszke, hajthatatlanul kemény római matróna, akinek egy jó szava nincs fiához, aki, amikor helyzetét az udvarnál megrendülve látja, szoborszerű hűvösséggel és szenvtelenséggel önként megy a halálba, de fiának a búcsú percében sem tudja megbocsájtani, hogy dadog és hogy sánta. El nem érzékenyül, könnyet sem ejt, csak maró gúnnyal int utolsót felé : «És ha valami szívésséget akarsz nekem tenni, akkor kérlek, vigyázz, hogy ha már soha életedben semmit sem tudtál értelmes ember módjára véghezvinni, legalább a halotti szertartáson ne kövess el hibát . . .»

És mindenekefelett döbbenetes valóságosséggel elevenedik meg Livia, ez a csodálatos, démoni asszony. Belekapcsolódik az életébe fiatalkorától késő vénségéig, előttünk cserél férjet, lesz Augustus hitvese és mindenható befolyásolója. Ő szövi az intrikákat, keveri a kártyát, küldi halálba méreggel, gyilokkal ellenségeit indulat nélkül, hidegen, számítón, kíméletlenül. A Claudiusok családjának legromlottabb tagja, — mondja róla unokája, az író, de még őt sem ítéli el magában. Meglátja benne az asszonyt, aki végeredményben is mindig csak Róma jövőjét akarja biztosítva látni és ha ezt a demokrácia kiirtása útján véli csak lehetőnek : akkor is, minden vérszomjassága mellett is, csak jót akar a maga módján. Lenyűgöző, hatalmas asszony, akinek kezében egész környezete bábszínházzá válik, akit Claudius is sokszor majdhogy nem gyűlöl, de aki mégis hiányzik neki halála után.

Sorra vonulnak el a régi világ alakjai, mind húsból és vérből való, számunkra is sokatmondó, közbéni is odatartozó emberek, jók és rosszak, okosak és ügyefogyottak, bátrak és aljasak, akik végeredményében is mind egyformán groteszkek és céltalanok ebben a hanyatló világban, ahová a kereszt fénye még nem jutott el : de az író nem mond ítéletet, csak bölcsen-keserű megvetéssel ért meg mindent és mindenkit, mert az élet olyan, amilyen, el kell fogadni, nem kell ellene zúgolódnia, javítani úgysem lehet rajta. Legkevésbé akar javítani magá a regény fiktív írója, ez a Claudius császár. Ő csak az igazságot keresi ; a tényeket, a függöny mögöttieket fűrészli a történelemben és azért oly keserű a szájaíze s torz és tétova a mosolya . . .